

Jesle, dětská duše a svoboda volby

Výchovná péče a kvalita rodinného prostředí v prvních třech letech života jsou pro šťastný a úspěšný život zásadní. Ač to zní asi nepravděpodobně, na tomto závěru se v posledních letech shodnou dětské psychologové a ekonomové. Velký význam předškolní výchovy by měl být sjednocujícím momentem u nás právě probíhající debaty o dostupnosti a kvalitě jeslí a mateřských školek (tzv. Barcelonské cíle EU).

Raná předškolní výchova je totiž možná podobně důležitá jako zděděné nadání a na rozdíl od genetické výbavy je možno ji účinně ovlivnit. Zkušenosti z prvních let života mají vliv na architekturu nervových spojení a ovlivňují rozvoj charakterových (tzv. nekognitivních) vlastností jako jsou zájem, výdrž či motivace, které mají podobně velký vliv na úspěch v životě jako analytické dovednosti (IQ).

Komu se dostane ideální péče? Rozhodující je prostředí, do kterého se děti narodí, kvalita výchovné práce a stabilita sociálních vazeb. Z toho vyplývá, že pokud rodina nemá dostatečné rodičovské dovednosti či znalosti, čas či materiální podmínky kvalitní péči poskytnout, je tu role státu možná důležitá. Rodičům lze s výchovou dětí pomáhat v komunitních centrech, přímo do znevýhodněných rodin (např. matek samoživitelek) lze nabízet programy podpory péče, vzdělávání rodičů, atd.

A co jesle a mateřské školky? Dětské psychologové se shodnou na potřebě podpory výchovné péče malých dětí. Tuto péči by ale ideálně měla poskytovat spolu se sociálními vazbami rodina. Nejlepší možná situace pro každé dítě je kvalitní rodinné prostředí. Dětské psychologové, zvláště ti naši, méně třeba ti francouzští, proto odmítají jesle pro děti do 3 let jako nevhodné pro rozvoj dětské duše. Naopak mateřské školky pro děti od tří let jsou i podle psychologů naprosto vhodné a dětem v rozvoji pomáhají.

A jak do toho zapadají ekonomové? Ti měří jak moc pomáhají různé typy škol k lepším výdělkům a měří i dopady různých programů podpory péče o malé děti na ekonomickou úspěšnost dětí v dospělém životě. Kromě dětí se věnují i situaci matek na trhu práce. Mohou tedy napomoci odpovědět na otázku, jestli se stát má míchat do rodinného prostředí malých dětí a specificky jestli jsou programy podpory péče účinné a jestli se (státu) finančně vyplatí.

Většina těchto měření byla provedena americkými ekonomy, např. nositelem Nobelovy ceny za ekonomii J. Heckmanem. Tyto výzkumy potvrzují závěry dětských psychologů. Ukazují, že velká část celoživotních rozdílů v úspěšnosti (pracovních příjmech) je určena v prvních letech života, kdy záleží na kvalitě rodičovské a výchovné péče. Vzdělání na druhém stupni základních škol a výše už tyto rozdíly nesmaže ani neztvrdí, což je vlastně překvapivé, protože v USA jsou rozdíly ve kvalitě základních a středních škol rozhodně větší než u nás. Investice do rodinného prostředí se tak jeví jako zásadní pro celkové zlepšení dovedností, úspěšnosti a kvality života populace, ale i pro snižování nerovností v příležitostech způsobených tím, že se nadané dítě narodí do znevýhodněného rodinného prostředí. Geny (schopnosti) rodičů totiž nejsou jediným a vše ostatní zastiňujícím faktorem ovlivňujícím úspěch jejich dětí. Výzkumy z mnoha oblastí ukazují, že způsob, kterým genetická výbava dětí ovlivní jejich život, záleží na prostředí, ve kterém vyrůstají.

A co podpůrné programy? Studie ukazují, že například tzv. Perryho program předškolní podpory vzdělávání v USA pro tříleté děti ze znevýhodněných rodin, který nabízí 2,5 hodiny denně práce s dětmi

v kolektivu a 1,5 hodiny denně podpůrných návštěv v rodinách, má díky pozitivnímu vlivu na nekognitivní schopnosti dětí ekonomickou návratnost přes 10 procent, což je míra výnosu, kterou akciové trhy jen tak nenabídnou. Investice v raném dětství se vyplatí i proto, že tu dochází k efektu sněhové koule. Čím lepší dovednosti získám v předškolním věku, tím více se toho naučím na základní škole a tím větší je „návratnost investic“ do vyššího vzdělání. Další úspěšné programy pracují s matkami samoživitelkami (např. v Mexiku) a pomáhají jim rozvinout jejich rodičovské schopnosti. Tyto státní programy nejenže pomáhají znevýhodněným a snižují (příjmové) nerovnosti, ony navyšují efektivitu, což je dobré pro všechny. Snaha o dozdělení neúspěšných v pozdějším věku (např. rekvalifikace nezaměstnaných) je nákladná a není moc účinná. Ekonomické, morální i sociální hledisko je tu v jednotě.

Vybavení těmito poznatky, jak lze hodnotit situaci u nás? Věnuje se stát aktivně podpoře péče o děti v prvních třech letech života? A co dostupnost mateřských školek? Na konci komunismu bylo u nás školek i jeslí víc než dost, ale podpora výchovy v rodinách samozřejmě neexistovala. Jesle se pak začaly zavírat. Všechny vlády v 90. letech jesle omezovaly, až v podstatě žádné nezbyly. To se dělo na základě argumentů dětských psychologů a také možná na základě mylné myšlenky, že pokud matky budou doma s dětmi a zmizí tak z trhu práce, zbude více práce pro muže a klesne nezaměstnanost. Stát v současnosti jesle (stejně jako mateřské školky) nezakazuje, ale ani nepodporuje. Nechává to na obcích a je zřejmé, že takhle jesle samy od sebe v aspoň minimálním počtu (a kvalitě) nevzniknou. I dostupnost mateřských školek je aspoň v některých místech problém. Například šetření Ministerstva školství z roku 2006 ukazuje, že polovina obecních školek přijímá méně než polovinu dětí ve věku 3 až 5, které se k nim hlásí.

Současná ministerstva práce či zdravotnictví a školství si problematiku jeslí přehazují jako horký brambor. Ministerstvo práce a sociálních věcí rozhodně podporu jeslí neplánuje, opět s odkazem na argumenty psychologů o důležitosti kvalitní rodinné péče. Je ale tento argument upřímný? To není tak úplně jasné, protože ministerstvo aktivně podporuje různé formy alternativní péče, jako jsou firemní školky či sousedské vzájemné hlídání, kde kvalita péče není nutně ta nejvyšší, a zároveň se nevěnuje podpoře péče o děti přímo v rodinách. Kromě toho, že u nás téměř neexistují jesle, tedy nemáme ani poradny pro děti do tří let ani programy podpory rodinného prostředí v rodinách s málo vzdělanými rodiči nebo matek samoživitelek. Nahrazování státní organizované formy podpory předškolního vzdělávání tzv. alternativami je z tohoto pohledu spíše vysvětlitelné konzervativním světonázorem než zájmem o co nejkvalitnější péči. Nejde tu přece jen o hlídání dětí, ale o kvalitní výchovnou péči.

Přitom pokud přijmeme jako fakt závěry psychologů i ekonomů o důležitosti kvalitního prostředí v prvních letech života, pak je snad *podpora* předškolní péče pro stát stejně závazná jako zajištění kvalitní výuky v rámci povinné školní docházky. Péče jak v mateřských školách, tak pro nejmladší děti v rodinách. Kvalitní rodinná péče je lepší než kvalitní jesle, ale jak se stát stará o podporu péče o děti v problémových rodinách? S účinnou podporou předškolní péče by u nás vzdělání rodičů nemuselo být tak důležité pro vzdělání dětí jako je dnes. Jak totiž ukazují výzkumy např. sociologa Petra Matějů, jiné evropské země nabízejí dětem z málo vzdělaných rodin mnohem lepší šance na úspěšný rozvoj jejich schopností než naše vlast. Argumentovat nedostatkem peněz ve státním rozpočtu u takhle vysoce návratné investice (do kvalitní péče o děti, kterých se už tak rodí málo) nedává žádný smysl, ekonomicky rozhodně ne. Miliardové každoroční veřejné podpory a subvence firem, které pravděpodobně jen vytlačují soukromé investice, jsou vypláceny bez problémů.

Zatím jsme nemluvili o dopadu této nedostatečné státní politiky předškolního vzdělání na matky. Kromě štěstí dětí jde samozřejmě i o štěstí matek. Jesle nejsou žádné a přitom existují matky, pro které by jesle byly vysvobozením. U nás máme také snad nejdelší rodičovskou na světě, i když rozhodně ne tu nejštěstěnější, a zároveň z celé Evropské unie zdaleka největší rozdíl v míře zaměstnanosti mezi bezdětnými ženami a matkami. Také zkrácených pracovních úvazků (žen) je málo. Volba je jasná: buď kariéra, nebo mateřství. Náklady mateřství jsou velké a nejde jen o roky mimo zaměstnání. Mzdové rozdíly mezi muži a ženami se rozvírají až po (případném) návratu z mateřské dovolené - v prvních letech po škole v podstatě žádné nejsou. Trh práce prostě tvrdě trestá přerušení kariéry. Nedostatečná nabídka mateřských školek (která rodičům omezuje možnost využití částečných pracovních úvazků), nedostatečná podpora práce z domova, atd. u nás odráží fakt, že celá střední Evropa je v rámci EU tzv. velmi maternalistická: očekává se tu, že péče o dítě v prvních třech letech je zodpovědnost rodiny. V Belgii, Německu či Francii jsou mateřské školy dostupné všem dětem od tří let, v mnoha dalších zemích na ně existuje nárok o něco později. O tom si můžeme nechat zdát. Většina evropských zemí také nabízí omezené, ale nenulové možnosti péče v jeslích. (Ne v komunistických odkladišních dětí, ale v kvalitních jeslích.) U nás je dostupnost péče nižší a velké náklady mateřství se pak odráží v malém počtu dětí, které se u nás rodí. Tento vztah opět potvrzují výzkumy ekonomů, např. ze Švédska.

Pokud by státní podpora dlouhé mateřské dovolené byla náležitě vysoká a náplň a obsah této „dovolené“, tj. náročná péče o dítě, náležitě kvalitní, pak by šlo jistě o ideální stav. Zároveň je ale jasné, že extrémně dlouhé, kombinované mateřské pro vícero potomků vedou ke ztrátě pracovních dovedností a kontaktu s trhem práce. Obzvlášť to platí pro znevýhodněné či sociálně vyloučené matky, které pak nemusí být svým dětem vzorem úspěchu a zapojení do společnosti. Návrat matek na trh práce je z tohoto pohledu klíčovým bodem jejich pracovního života a státní podpora tu může dělat divy.

Svoboda volby pro rodiče znamená, že ani starost o děti doma, ani návrat do zaměstnání nejsou oproti druhé alternativě přehnaně znevýhodněné. Stát může jednu z těchto voleb preferovat, ale tu druhou by neměl zcela znemožňovat. Dnes je u nás možnost návratu do zaměstnání buď zcela nedostupná díky absenci jeslí, nebo omezená díky nedostatku školek. Péče o děti doma je zase pro rodiny velmi drahá. Přitom kvalitní rodičovská péče o děti (s podporou státu) by mohla být důvodem pro významné navýšení rodičovského příspěvku – ocenění práce s výchovou dětí. Podobně podpora komunitních center, které by asistovaly rodinám s malými dětmi, by se státu i ekonomicky vyplatila. Poslední desetiletí je u nás ale bohužel ve znamení absence aktivní státní podpory mateřských školek, malého počtu jeslí či programů pro podporu péče v rodinách. Přitom příliv EU prostředků v Operačních programech spravovaných ministerstvy školství, práce či zdravotnictví nabízí unikátní možnost otestovat nové programy podpory předškolní péče a změřit jejich efektivitu.

Štěpán Jurajda

2.3.2009